

Waarom we het in 2018 weer over Willem van Oranje en het Wilhelmus hebben

De Nederlandse Opstand begon vierhonderdvijftig jaar geleden

Vrijheid en tolerantie: dat zijn de waarden waarmee het nieuwe Nederlandse kabinet zich identificeert en die het wil aanreiken aan een land dat sinds anderhalf decennium intensief op zoek is naar zijn identiteit. Het kabinet grijpt daarbij terug op het verleden, met name op Willem van Oranje, die deze idealen zou hebben belichaamd toen hij in 1568 de Nederlandse Opstand tegen Filips II begon. Zijn strijd wordt bezongen in het Wilhelmus, het Nederlandse volkslied dat sinds 2017 weer deel uitmaakt van het verplichte lespakket op school. En zo blijkt weerom hoe de (Nederlandse) overheid zich het verleden toe-eigent om betekenis te geven aan het heden.

Begin november 2017 trad in Nederland het derde kabinet Rutte aan. Dat stelt zich, afgaand op het regeerakkoord, onder andere tot doel “de kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten”. Over die “gedeelde geschiedenis” hebben de coalitiepartners dan ook een uitgesproken mening. “Gelijkwaardigheid, ongeacht geslacht, seksuele geaardheid of geloof; tolerantie naar andersdenkenden en scheiding tussen kerk en staat. (...) Dat zijn waarden waar we trots op zijn en die ons maken tot wie we zijn.” Klaarblijkelijk komen die “waarden” uit de Nederlandse geschiedenis voort. De coalitiepartners menen zelfs het geboortemoment ervan te kunnen aanwijzen. Nu kennis daarover “in tijden van onzekerheid en globalisering” onder druk staat, geven zij scholen als opdracht mee “kinderen het Wilhelmus, inclusief de context te leren”.

Dat is een merkwaardig gebod. Van oorsprong is het Wilhelmus een geuzenlied. Het ontstond omstreeks 1570, enkele jaren nadat opstandelingen in de Nederlanden de strijd tegen hun legitieme vorst, Filips II waren aangegaan. Vijftien coupletten lang beschrijft de (vooralsnog) anonieme auteur de dilemma’s waarmee de leider van de opstandelingen, prins Willem van Oranje, worstelde: hoe de Nederlanders te dienen, zonder trouw aan de koning te verzaken. Vertrouwen op God moest daarbij uitkomst bieden. Omwille van zijn grote propagandistische waarde raakte het lied in de daaropvolgende eeuwen nooit helemaal in de vergetelheid. Uiteindelijk verkreeg het in 1932, na een lobbycampagne die onder andere werd

geleid door de beroemde historicus Johan Huizinga, de status van Nederlands volkslied. Onomstreden was die keuze voor het Wilhelmus aanvankelijk niet. Sociaaldemocraten en communisten keerden zich ertegen. Pas tijdens de Tweede Wereldoorlog groeide het lied uit tot een breed gedragen symbool tegen de Duitse bezetter.

Het Wilhelmus behoort dus beslist tot het Nederlandse culturele erfgoed. Maar het lied zegt weinig tot niets over de “waarden” die de coalitiepartners, volgens het regeerakkoord, met de Nederlandse identiteit associëren. Dergelijke ideeën leefden in 1570 nog niet. Pas twee eeuwen later, in “de tijd van pruiken en revoluties”, werden sommige daarvan gemeengoed. Andere vonden pas laat in de twintigste eeuw ingang.

Het idee om het Wilhelmus verplicht als leerstof op school aan te bieden komt van de christendemocratische partijleider Sybrand Buma. Maar ook bij progressieven vond het weerklank. In het lijfblad van de linkse intelligentsia, *De Groene Amsterdammer*, bekleemtoonden opiniemakers Herman Vuijsje en Elsbeth Etty dat de tekst bovenal oproept tirannie te bestrijden. Dat zou hem blijvende actualiteit verlenen.

Op zoek naar gedeelde grond in het verleden

De intensieve zoektocht van Nederlanders naar hun identiteit is nu goed anderhalf decennium aan de gang. Pim Fortuyn was de eerste politicus van naam die het groeiende onbehagen over de verdergaande Europese integratie en aanhoudende immigratie vertolkte. De moord op hem, in het voorjaar van 2002, doorprikte de mythe van een open, vrijwel geweldloze samenleving die in de jaren 1960 en '70 opgeld had gemaakt. Sindsdien meent de overheid opnieuw dat geschiedenis betekenis geeft aan het heden, vreest zij ook dat de kennis daarover verloren gaat en probeert zij die krampachtig te bewaren. Zo kwam in 2006 van overheidswege een “nationale canon” tot stand. Als het aan de nieuwe regering ligt, krijgt iedere Nederlander voortaan op zijn achttiende verjaardag een exemplaar van dat canonboekje cadeau en verder mag het uiteraard ook bij de naturalisatieceremonie niet ontbreken.

Haast vanzelfsprekend in dit klimaat eigenen ook allerlei groepen in de samenleving zich geschiedenis toe. Zo vroegen en kregen Surinaamse Nederlanders, zowel in de publieke ruimte als in het wetenschappelijke onderzoek, aandacht voor het slavernijverleden en verdwijnt Zwarte Piet na een bij tijd en wijle fel debat langzamerhand uit het straatbeeld.

Voor al deze ontwikkelingen heeft Taco Dibbits, de directeur van het Amsterdamse Rijksmuseum, een scherp oog. In de wetenschap dat geschiedenis kan breken of helen verklaarde hij in mei 2016, vlak voor zijn aantreden als directeur, in een interview met *The Art Newspaper*: “Het Rijksmuseum heeft de kracht mensen te verbinden... We moeten zoeken naar gedeelde grond in het verleden.” Dibbits wil in het Rijksmuseum voortaan niet alleen de successen, maar ook de schaduwzijden van de Nederlandse geschiedenis tonen. Daarom organiseert hij in 2020 een overzichtstentoonstelling over de Nederlandse slavernijgeschiedenis. Eerder al, in het najaar van 2018 en het voorjaar van 2019 zal de grote expositie *Tachtig jaar Oorlog* er lopen. Die tentoonstelling zal, naar het zich laat aanzien, het beeld over Willem van Oranje, en bij uitbreiding de Nederlandse Opstand voor minstens één generatie in het nationaal geheugen verankeren.

Tachtig jaar oorlog

Vierhonderdvijftig jaar geleden, in mei 1568, leverden de troepen van Lodewijk van Nassau, Willem van Oranjes broer, bij Heiligerlee in het uiterste noordoosten van de Nederlanden slag met het regeringsleger onder leiding van Jan van Ligne, de plaatselijke Habsburgse gouverneur. Die veldslag geldt, ietwat arbitrair, als het begin van de Tachtigjarige Oorlog. De opstandelingen hadden er immers hun eerste (Pyrrus)overwinning op Nederlandse bodem geboekt.

In werkelijkheid was het toen al bijna twee jaar lang onrustig in de Nederlanden. In augustus 1566 was in Zuid-West-Vlaanderen de Beeldenstorm uitgebroken en die had zich vervolgens als een olievlek over grote delen van het land verspreid. Gehinderd door de grote afstand – berichten uit de Nederlanden deden er een maand over Spanje te bereiken – reageerde Filips II als in slow motion. Het expeditieleger onder leiding van de hertog van Alva dat het oproer moest bedwingen, arriveerde pas een jaar later in de Lage Landen. Toen het Willem van Oranje vervolgens duidelijk werd dat hij, net als de graven van Egmond en Hoorn verantwoordelijk zou worden gehouden voor de troebelen en dat hij daarvoor een hoge prijs zou betalen, vluchtte de prins naar zijn Duitse stamlanden om van daaruit het verzet gestalte te geven. De slag bij Heiligerlee was onderdeel van een omvangrijker door hem gecoördineerd invasieplan. Dat plan faalde jammerlijk. Maar de revolte liep verder, ging geleidelijk over in een oorlog en duurde uiteindelijk tachtig jaar lang.

Uit die oorlog kwamen twee heel verschillende staten voort: de Republiek der Verenigde Provinciën in het noorden en de koninklijke, Habsburgse Nederlanden in het zuiden. De eerste was de voorganger van het tegenwoordige Koninkrijk der Nederlanden, de tweede ging na enkele historische peripetieën over in het Koninkrijk België.

Noord en Zuid delen dus het verleden van de Nederlandse Opstand. Maar die episode huist in de collectieve geheugens van beide naties op verschillende plekken. In België presenteerden antiklerikalen zich sinds het midden van de negentiende eeuw als *geuzen*. Zij zagen de *reconquista* van Filips II's landvoogd Alessandro Farnese (die tussen 1579 en 1585 de calvinistische stadsrepublieken in onder andere Antwerpen, Brugge, Brussel en Gent had opgerold en daarmee het Habsburgse gezag opnieuw in het zuiden had gevestigd) als een schrikbeeld. Voor hen had de triomf van de contrareformatorische kerk een periode van diep verval ingeluid. Een soortgelijk scenario dreigde zich te herhalen als de katholieken in de bij tijd en wijlen heftig oploeiende partijstrijd de bovenhand op de liberalen zouden halen. Dat sentiment werd meesterlijk verwoord door Charles de Coster in zijn *Légende... d'Ulenspiegel*, voor het eerst gepubliceerd in 1867. Het boek, feitelijk de eerste historische roman van belang in Franstalig België, verwierf al snel een cultstatus. In de daaropvolgende eeuw sprak de held Ulenspiegel veel bredere groepen aan, van met de Duitse bezetter collaborerende Vlaams-nationalisten tot Sovjetregisseur Aleksandr Alov, die De Costers roman in 1976 verfilmde.

De Costers *Ulenspiegel* behoorde dus tot de historische cultuur van de jonge Belgische staat. Intussen is die gedeelde historische cultuur ten gevolge van de Vlaamse emancipatie vrijwel geheel verdwenen. Franstaligen vinden haast geen aanknopingspunten meer in het verleden van de Nederlandse Opstand. Zelfs als *lieu de mémoire* is deze episode er uit het collectieve verleden verdwenen.

Een kwetsbare held

In Vlaanderen bleef de Opstand langer leven. In navolging van Charles De Coster refereerden aanvankelijk vooral antiklerikalen ernaar. Zo vernoemde het Antwerpse liberale stadsbestuur tal van straten in het Zuiderkwartier, dat in het midden van de jaren 1870 werd verkaveld, naar helden uit de Opstand. Waar eens de dwangburch van Alva had gestaan, prijken nu in de Graaf van Egmont- en de Graaf van Hoornestraat herenhuizen voor de snel groeiende Antwerpse burgerij. Bijna anderhalve eeuw later, in 2012, zouden daar aan de achterzijde van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten nog standbeelden van Willem van Oranje en

Marnix van Sint Aldegonde bijkomen. Zij worden er omringd door zeventien arduinen zuilen: voor iedere provincie één. Daarmee ligt hier nog steeds de klemtoon op weemoed om de scheiding der Nederlanden en dus het (relatieve) verval van het zuiden.

Aan het eind van de jaren 1970 stond ook succesauteur Louis Paul Boon in die oude Belgische antiklerikale traditie. In zijn postuum gepubliceerde *Geuzenboek* beschreef hij: “hoe het Zuiden in bloed en bittere tranen ten onder was gegaan... Misleid was het Geuzenvolk, hoewel het de macht in handen had kunnen nemen, in de stormloop tegen de Roomse kerkmuren doodgelopen.” Gedreven door eigenbelang hadden de hoge heren, Willem van Oranje voorop, als cynische machts politici in Boons ogen de volkswoede ten eigen bate aangewend. Hoewel *Het Geuzenboek* snel was geschreven, slordig was geredigeerd en wel erg dik uitviel, deed de meeslepende stijl iedere onvolkomenheid te niet. Eens ontuchtigd stelde de toonaangevende katholieke recensent Kees Fens in *de Volkskrant* vast dat hij “nog nooit zevenhonderd bladzijden lang zo anti-rooms was geweest”.

De lovende ontvangst van Boons *Geuzenboek*, ook in Nederland, weerspiegelde de daar toen groeiende belangstelling voor Vlaamse literatuur. Vier jaar later zou Hugo Claus met *Het verdriet van België* nog groter succes oogsten. Intussen bleven ook de podiumkunsten niet achter: in 1981 werd in Amsterdam het Vlaams cultureel centrum *De Brakke Grond* geopend en vanaf 1985 overspoelde de zogenaamde “Vlaamse golf” de Nederlandse theaters. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de Nederlandse en Vlaamse openbare omroepen in 1984, precies vier eeuwen na het overlijden van Willem van Oranje, samen een groots opgezette dramareeks produceerden. De Willem van Oranje die daaruit naar voren kwam (overtuigend vertolkt door Jeroen Krabbé), dronk veel en pleegde overspel. Hoewel geplaagd door twijfel, leefde hij toch vooral mateloos. Slechts door toedoen van zijn ouders besefte de prins dat zijn instinctieve afkeer van de kettervervolging, wilde zij niet in hypocrisie verkeren, een breuk met landsheer Filips II vereiste. De Willem van Oranje uit de televisieserie was dus een kwetsbare held, die lang niet al zijn doelstellingen realiseerde.

Monumentale sporen

Ook de professionele historici die zich rondom het herdenkingsjaar 1984 over Willem van Oranje bogen, toonden vooral zijn beperkingen. Zo beklemtoonden zij dat het besluit van de prins om in 1568 de Opstand aan te gaan uit nood was geboren, dat zijn militaire vernuft gering was, zijn koppig vasthouden aan Franse steun op een miscalculatie uitliep en dat hij in

de laatste jaren van zijn leven steeds meer de gijzelaar van calvinistische hardliners werd. De Opstand, zijn Opstand, had de Nederlanden niet verenigd, maar verscheurd. Daarmee verwerd de Opstand van een roemrijke bevrijdingsoorlog tegen een vreemde overweldiger tot een ordinaire burgeroorlog.

Een dergelijke visie op de Opstand wrong niet omdat intussen voor de babyboomers de Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt voor de natie was gaan fungeren. In het verzet tegen de Duitse bezetter en het verschaffen van onderduikadressen aan vervolgte Joden was het moderne, seculiere Nederland geboren. In die visie herinnerden de Tachtigjarige Oorlog en de uitkomst ervan slechts aan de vermaledijde religieuze verdeeldheid en voor de inwoners van de intussen sterk verstedelijkte zuidelijke provincies, de oude Generaliteitslanden, toch ook vooral aan eeuwenlange achterstelling.

Die ontwikkeling verdroot Edgar Nordlohne (1922-1999) zeer. Deze geboren Pool en erudiete liberaal begon als journalist bij de Nieuwe Rotterdamse Courant (*NRC*) en stapte in 1968 over naar het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, waar hij achtereenvolgens directeur voorlichting en raadsadviseur werd. In die laatste functie volgde hij de dossiers betreffende de Taalunie op. Eerder, in 1984, had Nordlohne zijn ministerie vertegenwoordigd in het comité dat de evenementen naar aanleiding van de vierhonderdste sterfdag van Willem van Oranje coördineerde. Toen al viel zijn grote persoonlijke betrokkenheid op. Hij bedacht een televisiequiz, schreef een lesbrief voor het basisonderwijs en adviseerde de makers van een educatieve tentoonstelling. Maar Nordlohne miste iets. In de publieke ruimte ontbraken monumentale sporen van Willem van Oranje vrijwel volledig. Weliswaar had de Vader des Vaderlands al in de vroege zeventiende eeuw een prachtig praalgraf in Delft gekregen en stonden er in Den Haag twee negentiende-eeuwse standbeelden vlak bij elkaar (op het Noordeinde en op het Plein), maar verder was er niets. Daar wilde Nordlohne verandering in brengen. Opeenvolgende ministers geloofden niet in zijn plan en daarom nam Nordlohne het uiteindelijk zelf ter hand. In 1989 liet hij de Friese kunstenaar Auke Hettema een bronzen portretbuste van Willem van Oranje vervaardigen om die vervolgens aan het kasteel van Vianden in Luxemburg te schenken. Het resultaat beviel goed en dus richtte Nordlohne bij testament een stichting op en doteerde hij die ruim. Deze stichting heeft tot taak middels “monumentaal geschiedenisonderwijs” de herinnering aan Willem van Oranje als “icoon van vrijheid en verdraagzaamheid” levendig te houden. Sindsdien werden met middelen van de Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting monumenten in Dillenburg, Delft, Leiden,

Middelburg, Antwerpen (zie hierboven), Breda, Parijs en Den Haag opgericht. In de nabije toekomst volgen nog Dordrecht en Leeuwarden.

‘Inclusief de context’

Nordlohnes beelden herstellen dus Willem van Oranjes heldenstatus en passen inmiddels naadloos in de tijdgeest. “Vrijheid en tolerantie”, dat waren klaarblijkelijk de idealen die de prins belichaamde en waar hij in 1568 de Opstand met Filips II om aanging. Het zijn ook waarden waar het Nederlandse kabinet en bij uitbreiding de Nederlandse samenleving zich mee identificeert. Maar ze vertellen meer over het heden dan over het verleden. Of het kabinet dat ook beseft, is nog maar de vraag. Hoewel de oekaze om het Wilhelmus in de klas te bestuderen vergezeld gaat van de summiere toevoeging dat dit “inclusief de context” dient te gebeuren, blijkt uit verdere tekst van deze passage uit het regeerakkoord van Rutte III dat de onderhandelaars zich niet bekommeren om het versterken van het historisch denken bij de leerlingen. Wel projecteren zij hun beeld van het ideale Nederland liefst zo ver als mogelijk terug in de tijd. Precies daarom is het zo uitkijken naar de tentoonstelling die in het najaar van 2018 in het Rijksmuseum opent. Het lijkt een kolfje naar Taco Dibbits’ hand. Dat datzelfde regeerakkoord belooft dat alle scholieren minimaal één keer de kans zullen krijgen tijdens schooltijd het Rijksmuseum te bezoeken, stemt alleen al daarom tot vreugde.

Hans Cools

Literatuur

Het regeerakkoord van het kabinet Rutte III ‘Vertrouwen in de toekomst’ kan worden gedownload op www.kabinetsformatie2017.nl (laatst geraadpleegd op 27 november 2017)

Marnix Beyen, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijl Uilenspiegel*, Houtekiet, Antwerpen, 1998.

Reinhildis van Ditzhuyzen, ‘Wie eert Willem van Oranje?’, *NRC Handelsblad*, 27/03/2012.

Mike Kestemont e.a., *Van wie is het Wilhelmus? De auteur van het Nederlandse volkslied met de computer onderzocht*, Amsterdam University Press, 2017.

Olaf Mörke, *Wilhelm von Oranien (1533-1584). Fürst und Vater der Republik*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 2007.

Coen Tamse, 'Paris as the origin of the struggle for freedom and tolerance in the Low Countries', in Ger Luijten e.a., *Liberté & Tolérance. A Statue of William of Orange in Paris*, Fondation Custodia, Parijs, 2016, pp. 82-101.

Herman Vuijsje, 'Zeg me hoe u het volkslied zingt', *De Groene Amsterdammer*, jaargang 141 (2017), nr. 35, 31/08/2017, pp. 12-13.

Wieteke van Zijl en Gijs Beukers, 'Nieuwe directeur Rijksmuseum breekt met verleden en maakt tentoonstelling over slavernij', *de Volkskrant*, 10/02/2017.